

การบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการพัฒนาตัวแบบการอยู่ร่วมกันของชุมชน
ที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร
Integrating Political Peace Principles for the Development of Living Models
together of communities with different religions in Bangkok

ปณัชชัฐิตา บุรณกิจ*, รศ. ประณต นันทียกุล**, รศ.ดร.สุรพล สุยะพรหม***
Panatthita buranakit*, Assoc. Prof. Pranot Nantiyakun**, Assoc. Prof. Dr.Surapon
Suyaprom***
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkomrajavidyalaya University

บทคัดย่อ

บทความวิจัยมีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปการอยู่ร่วมกันของชุมชน 2) เพื่อศึกษาการบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมือง และ 3) เพื่อนำเสนอตัวแบบหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร ระเบียบวิธีวิจัยเป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 25 รูปหรือคน และการสนทนากลุ่มเฉพาะ จำนวน 10 รูปหรือคน ซึ่งใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนาเพื่อยืนยันรูปแบบหลังจากการสังเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิจัยพบว่า 1. สภาพทั่วไปการอยู่ร่วมกันของชุมชน พบว่า 1) ด้านขนบธรรมเนียม มีการอนุรักษ์ธรรมเนียมแบบดั้งเดิม 2) ด้านประเพณี ผู้นำชุมชนเป็นสื่อกลางและเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรม 3) ด้านวัฒนธรรม มีความหลากหลาย 2. การบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมือง พบว่า มี 8 ด้าน ดังนี้ 1) ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงอย่างสิ้นเชิง 2) โจมตีที่ปัญหาไม่ใช่โจมตีที่บุคคล 3) สร้างความเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน 4) ไม่มุ่งเอาชนะซึ่งกันและกัน 5) ตอบสนองความต้องการของทุกฝ่าย 6) ทุกคนมีความเป็นมนุษย์เหมือนกัน 7) เน้นเหตุผลและความรู้สึก และ 8) ความกล้าและสร้างสรรค์ และ 3. การนำเสนอตัวแบบหลักสันติวิธีทางการเมือง พบว่า หลักสันติวิธีคือตัวแบบกลางในการผสานประชาชนชุมชนที่มีวัฒนธรรมประเพณีที่แตกต่างกัน

คำสำคัญ: สันติวิธีทางการเมือง, การอยู่ร่วมกันของชุมชน, ความแตกต่างทางด้านศาสนา

Abstract

The objectives of this research paper were: 1) To study the general condition of coexistence of the community 2) To study the integration of political peace principles and 3) To present the main model of political peace for the coexistence of different religious communities in Bangkok. The research methodology is a qualitative research; Interviews

with 25 key informants and a specific group discussion of 10 participants then descriptive data analysis was used to confirm the model after the data synthesis.

The findings were as follows: 1. the general condition of coexistence of the community found that 1) in terms of customs Traditional traditions are preserved. 2) traditions are the mediator of community leaders and being a leader in organizing activities 3) cultural diversity 2. The integration of political nonviolence found that there were 8 aspects as follows: 1) completely reject the use of violence 2) attack the problem, not the individual 3) build mutual trust 4) not aim to win against each other 5) meet the needs of all parties 6) everyone has the same humanity 7) emphasis on reason and feelings 8) courage and creativity 3. In the presentation of the model of political nonviolence, it was found that the principle of nonviolence was the central model in the integration of people and communities with cultures and different traditions.

Keywords: Political peace, Living Together of Communities, Different religions

บทนำ

สังคมไทยในขณะนี้กำลังเผชิญหน้ากับสถานการณ์ความขัดแย้งและความรุนแรงในมิติต่าง ๆ นั้น ได้มีผู้สร้างองค์ความรู้ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติด้านการจัดการความขัดแย้งด้วยสันติวิธี และกระบวนการเสริมสร้างสันติภาพมากมายในโลกนี้ คำถามว่า เราควรจะบูรณาการองค์กระบวนการสร้างสันติภาพด้วยสันติวิธีมาใช้ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงอย่างไร จะทำให้บุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร หรือชุมชน ที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา ต่างก็เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างสันติภาพต่างมีบริบทภายใต้แง่มุมที่แตกต่างกัน

กระบวนการสร้างสันติภาพสามารถนำมาเป็นต้นแบบของชุมชนสันติสุขในศตวรรษที่ 26 ที่สามารถสะท้อนให้เห็นการพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงชีวิตที่สะอาดและเป็นรากฐานหรือพื้นฐานความดีงามของประเทศ ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่การอยู่ร่วมกันอย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ บนฐานของความรักแบ่งปันเคารพและให้เกียรติซึ่งกันและกัน (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2561)

กรุงเทพมหานครในฐานะที่เป็นเมืองหลวงของประเทศ และเป็นศูนย์กลางการปกครอง การศึกษา การคมนาคมขนส่ง การเงินการธนาคาร การพาณิชย์ การสื่อสาร และความเจริญของประเทศ กรุงเทพมหานครจึงเป็นอีกหนึ่งในหลายเป้าหมายที่คนในชนบทจะหลั่งไหลเข้ามาทำมาหากิน ทั้งนี้ก็เป็นความต้องการที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตให้สามารถใช้ชีวิตในสังคมแห่งวัตุนิยม หรือวัฒนธรรมบริโภคนิยม นอกจากการเดินทางเข้ามาเพื่อประกอบอาชีพแล้ว คนเหล่านี้ยังนำวัฒนธรรมเดิมเข้ามาใช้ชีวิตในกรุงเทพฯ ด้วย (ดุจฤดี คงสุวรรณ, 2562)

ท่ามกลางความเจริญก้าวหน้าของความเป็นชุมชนเมืองในกรุงเทพมหานคร ที่มีความมั่งคั่งพร้อมไปด้วยผู้คน อาคาร บ้านเรือน ห้างสรรพสินค้า การคมนาคม สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มากมายที่แสนจะสะดวกสบาย จนทำให้หลายๆคนมองข้ามกรุงเทพมหานคร ฝั่งตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา นั่นก็คือ

ฝั่งธนบุรี ที่ยังมีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ มีสภาพความเป็นชุมชนดั้งเดิมผสมผสานสภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคมเมืองที่กำลังขยายตัวมา แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงของความเป็นชุมชนดั้งเดิมสู่การเป็นชุมชนเมืองมากยิ่งขึ้น มีปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการขยายตัวของภาคเมืองขยายตัวอย่างรวดเร็ว นั้นยังไม่สามารถทำลายวิถีชีวิตดั้งเดิมของผู้คนมากนัก (อุตร หลักทอง, 2558)

กรุงเทพมหานครเป็นเมืองหลวงของประเทศไทยที่มีประชากรมากที่สุดเป็นศูนย์กลางของประเทศทั้งการเมืองการปกครอง การศึกษา การคมนาคม การเงินการธนาคาร การสื่อสาร และการศาสนาเป็นต้น กรุงเทพมหานครมีความหลากหลายของคนในชุมชนที่มีวัฒนธรรมหลากหลายซึ่งพื้นฐานมาจากศาสนา มีวัดวาอารามตั้งอยู่จำนวนมาก นอกจากนั้นยังมีโบสถ์คริสต์ศาสนา มัสยิดศาสนาอิสลามเป็นจำนวนมาก เพื่อส่งเสริมการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและช่วยเหลือศาสนิกชน (สำนักงานเขตบางรัก, 2558)

การอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนทำให้เรารู้สึกว่าเรามีเพื่อนเพื่อนที่เรารู้จักเป็นอันดับแรกสุดก็คือครอบครัวของเราเอง ถัดไปคือครอบครัวข้างเคียง หมู่บ้าน ตำบล จังหวัด และที่สุดคือประเทศ และตามปกติคนทั้งหลายนั้นจะอยู่ร่วมกันได้ดี ต่อเมื่อมีหลักความเชื่อหรือเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจอย่างหนึ่งอย่างเดียวกัน เป็นเหมือนแกนหรือสายเชือกที่ร้อยประสานกันไว้ ในบรรดาหลักความเชื่อหรือเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจทั้งหลายนั้น กล่าวได้ว่าศาสนาเป็นหลักความเชื่อที่มีกำลังมากที่สุดและเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจที่เหนียวแน่นและลึกซึ้งที่สุด (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุต.โต), 2555) นอกจากนั้น ศาสนาช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ช่วยขจัดช่องว่างทางสังคม สร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกัน เป็นรากฐานแห่งความสามัคคีและการร่วมแรงร่วมใจกันพัฒนาชุมชน และสร้างความสงบสุขความมั่นคงให้แก่ชุมชน (มนต์ ทองซัช, 2553)

จากความสำคัญและความเป็นมาของปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัย จึงมีความสนใจศึกษาเรื่อง “การบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการพัฒนาตัวแบบการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร” ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การแก้ปัญหาการอยู่ร่วมกันฉันมิตรปราศจากความขัดแย้งของชุมชน กลุ่มคนต่างศาสนา ต่างความเชื่อ โดยใช้หลักสันติวิธีทางการเมืองในเขตกรุงเทพมหานคร เป็นหัวข้อวิจัยที่นำศึกษาเป็นอย่างยิ่ง โดยมีคำถามในการวิจัยว่า สภาพทั่วไปการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานครเป็นอย่างไร หลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการพัฒนาตัวแบบการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานครมีอะไรบ้าง และตัวแบบหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการพัฒนาตัวแบบการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร มีลักษณะอย่างไร โดยการนำหลักสันติวิธีทางการเมืองของการอยู่ร่วมกัน ซึ่งมีความเชื่อมั่นว่าการบูรณาการหลักสันติวิธีของทุกศาสนา จะเป็นต้นแบบที่สัมฤทธิ์ผลให้กับหน่วยงานราชการหรือหน่วยงาน ชุมชน อื่น ๆ และก่อให้เกิดประโยชน์การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขของประชาชนอย่างเป็นรูปธรรมโดยส่วนรวมต่อประเทศอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร

2. เพื่อศึกษาการบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร

3. เพื่อนำเสนอตัวแบบหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อพัฒนาตัวแบบการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร” ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสัมภาษณ์บุคคลแบบเจาะลึก ลึก (In-depth Interview) และสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้คัดเลือกจากบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในเรื่องที่ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยในเขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร ในการวิจัยในครั้งนี้จะเป็นการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงของผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 25 รูปหรือคน

การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นการสร้างแนวคำถามเป็นการสนทนากลุ่มเพื่อนำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงสร้างประเด็นคำถามในการสนทนากลุ่มตามกรอบของวัตถุประสงค์ และในการเลือกผู้เชี่ยวชาญเข้าร่วมในการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) ผู้วิจัยใช้การเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 10 รูป/คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ แบบสัมภาษณ์ และผู้วิจัยเลือกใช้การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structure Interview) จากแนวคิดของ Patton ที่ระบุว่าการสัมภาษณ์เป็นการสื่อสารที่จะทำความเข้าใจถึง “การบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อพัฒนาตัวแบบการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร” เมื่อสัมภาษณ์เสร็จ มีการถอดเทปออกมาให้รวดเร็วและทำการวิเคราะห์เพื่อให้ข้อมูลสามารถสนับสนุน และอ้างอิงในส่วนต่าง ๆ ไปพร้อม ๆ กัน โดยใช้คำถามการวิจัยเป็นตัวตั้ง ซึ่งการวิเคราะห์ข้อมูลโดยทั่ว ๆ ไปต้องมีความเชื่อมโยง และบูรณาการสิ่งที่เกิดขึ้นเพื่อนำไปสู่การตีความและอภิปรายผลที่เป็นเอกภาพ (Creswell, J. W. และคณะ, 2003)

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า

1. ผลการศึกษาสภาพทั่วไปการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร พบว่า 1) ด้านขนบธรรมเนียมเชิงพื้นที่ประชาชนยังมีการอนุรักษ์ธรรมเนียมแบบดั้งเดิมตามหลัก 2) ด้านประเพณี ผู้นำชุมชนเป็นสื่อกลางในการประสานงานประชาชนในชุมชน และเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมของเพื่อเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนา 3) ด้านวัฒนธรรม ในส่วนของวัฒนธรรม เน้นความเข้าใจในด้านวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายของประชาชนในชุมชนเป็นหลักโดยได้รับการยอมรับวัฒนธรรมด้านการแต่งกายของแต่ละศาสนาซึ่งเป็นการแสดงออกถึงการดำเนินวิถีชีวิตของประชาชนตามหลักศาสนานั้น ๆ

2. ผลการศึกษาการบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร พบว่า มี 8 ด้าน ดังนี้ 1) ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงอย่างสิ้นเชิง 2) โจมตีที่ปัญหาไม่ใช่โจมตีที่บุคคล 3) สร้างความเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน 4) ไม่มุ่งเอาชนะซึ่งกันและกัน 5) ตอบสนองความต้องการของทุกฝ่าย 6) ทุกคนมีความเป็นมนุษย์เหมือนกัน 7) เน้นเหตุผลและความรู้สึก 8) ความกล้าและสร้างสรรค์ ซึ่งทั้ง 8 ด้านนี้ชุมชนมีกิจกรรมที่ดำเนินการร่วมกันเพื่อเป็นหลักในการสร้างสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร

3. ผลการศึกษาการนำเสนอตัวแบบหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร พบว่า หลักสันติวิธีคือตัวแบบกลางในการผสมผสานประชาชนชุมชนที่มีวัฒนธรรม ประเพณีที่แตกต่างกัน ซึ่งชุมชนเป็นชุมชนแบบมีผู้นับถือศาสนาที่หลากหลายดังนั้นการยอมรับความแตกต่างทางด้านศาสนาก็เป็นหัวใจสำคัญในการสร้างสันติ หนึ่งการเคารพให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีความเสมอภาค ความเท่าเทียมในการอยู่ร่วมของประชาชนในชุมชนและการสร้างความสามัคคีผ่านกิจกรรมที่ทุก ๆ ศาสนาสามารถกระทำร่วมกันได้โดยไม่ขัดต่อหลักการทางศาสนาจะทำให้ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ศาสนามีความรักความเชื่อมั่นซึ่งกันและกันผ่านกิจกรรมศาสนิกสัมพันธ์ที่มีผู้นำด้านศาสนาหรือผู้ทางชุมชนที่เข้มแข็ง เมื่อมีกลไกและกระบวนการในการสร้างสันติวิธีที่ถูกต้องและทุก ๆ คนในชุมชนยอมรับได้โดยไม่ขัดต่อหลักการปฏิบัติตนทางศาสนา สังคม ชุมชนนั้น ๆ ย่อมเป็นประชาคมแห่งสันติสุข

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาภาพทั่วไปการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร แบ่งเป็น 3 ด้าน ดังนี้ 1) ด้านขนบธรรมเนียม 2) ด้านประเพณี 3) ด้านการวัฒนธรรม

การบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร สันติวิธีทางการเมือง คือแนวทางที่นำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในสังคม โดยไม่ใช้ความรุนแรง เช่น ปัญหาความขัดแย้งทางศาสนาต้องใช้วิธีการบูรณาการหลักศาสนธรรม หลักนิติธรรมและหลักรัฐศาสตร์ผสมผสานเป็นวิธีการที่ส่งเสริมให้เกิดความรักความเข้าใจความเคารพในสิทธิและหน้าที่ของกันและกันและยึดหลักประเพณีปฏิบัติกับหลักกฎหมายข้อบังคับต่าง ๆ ที่ออกมาโดยทางกายภาพหลักพุทธธรรมหลายข้อที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้แก้ไขความขัดแย้งระหว่างศาสนา

ตัวแบบหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานครนั้น หลักสันติวิธีคือตัวแบบกลางในการผสมผสานประชาชนชุมชนที่มีวัฒนธรรม ประเพณีที่แตกต่างกัน ซึ่งชุมชนเป็นชุมชนแบบมีผู้นับถือศาสนาที่หลากหลายดังนั้นการยอมรับความแตกต่างทางด้านศาสนาก็เป็นหัวใจสำคัญในการสร้างสันติ

อภิปรายผลการวิจัย

สภาพทั่วไปการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานครสามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

1. ด้านขนบธรรมเนียม ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมของคนในชุมชนมุ่งเน้นหลักของความเข้าใจ หลักของการมีกิจกรรมร่วมกันในสังคมโดยกิจกรรมต่าง ๆ จะเชื่อมโยงสายสัมพันธ์ซึ่งผู้นำชุมชนไม่ว่าศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม จะร่วมกิจกรรมสมานฉันท์กันซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของดวงเพชร สมศรี ได้เรื่อง วิธีการพัฒนาจริยธรรมของข้าราชการตำรวจเชิงพุทธบูรณาการ ผลการศึกษาพบว่า ผู้บังคับบัญชาควรประพฤติตัวเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติราชการ 4 มาใช้บูรณาการ โดยเน้นพัฒนาจากภายในสู่ภายนอก เป็นการฝึกการมีคุณธรรม ก่อนจะนำไปสู่การเป็นคนดีของสังคมอย่างถาวร ทำให้เกิดผลเป็นผู้นำต้นแบบเป็นตัวอย่างที่ ซึ่งจะทำให้การมีเป็นขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมที่มีมาอย่างช้านานของคนในชุมชน และแบบอย่างที่ดีของคนในชุมชนที่อยู่ร่วมกัน

2. ด้านประเพณี จากสภาพทั่วไปของการอยู่ร่วมกันของประชาชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในเขตกรุงเทพฯ ด้านประเพณี ผู้นำชุมชนเป็นสื่อกลางในการประสานงานประชาชนในชุมชน และเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมของเพื่อเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนา โดยการประยุกต์ตามหลักประเพณี ให้ประชาชนสามารถทำกิจกรรมที่สามารถกระทำร่วมกันได้ ซึ่งอาจเป็นกิจกรรมด้านจิตอาสา โดยยึดหลักศาสนาของตน ไม่ขัดแย้งต่อหลักศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ชัยยันต์ สืบกระพันธ์ ได้วิจัยเรื่อง บูรณาการหลักพุทธจริยศาสตร์ในการดำเนินชีวิตของคนไทยในสังคมปัจจุบัน ผลการวิจัย พบว่า รูปแบบการดำเนินชีวิตของคนไทยในสังคมปัจจุบัน มีความแตกต่างจากคนไทยในอดีต เนื่องจากปัจจัยหลายอย่าง เช่น เทคโนโลยี การสื่อสารเพื่อให้เท่าทันกับโลกาภิวัตน์ที่เคลื่อนไปอย่างรวดเร็ว สิ่งเหล่านี้สร้างความเจริญให้กับคนไทยในด้านวัตถุอย่างต่อเนื่องแต่กลับสร้างความเสื่อมถอยทางด้านจิตใจ

3. ด้านวัฒนธรรม เน้นความเข้าใจในด้านวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายของประชาชนในชุมชนเป็นหลักโดยได้รับการยอมรับวัฒนธรรมด้านการแต่งกายของแต่ละศาสนาซึ่งเป็นการแสดงออกถึงการดำเนินวิถีชีวิตของประจำชนตามหลักศาสนานั้น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศิริศักดิ์ นันตี ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามทฤษฎีตะวันตกกับหลักการทางพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามทฤษฎีตะวันตก เกิดขึ้นจากการผสมผสานแนวคิดทฤษฎีหลักทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ทฤษฎีระบบ และทฤษฎีจิตวิทยา มีวิธีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยการฝึกอบรมการศึกษา และการพัฒนา

การบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

1. การปฏิเสธการใช้ความรุนแรงอย่างสิ้นเชิง การบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร โดยการปฏิเสธการใช้ความรุนแรงอย่างสิ้นเชิงนั้น ผู้นำทุกชุมชนย่อมมีวิธีการปฏิเสธความรุนแรงอย่างเห็นได้ชัดเจน โดยมีวิธีการใกล้เคียงซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ อรอนงค์ โรจนวิวัฒน์บุลย์ ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาตัวแบบผู้นำเชิงนวัตกรรม ผลการศึกษาพบว่า ตัวแบบองค์ประกอบคุณลักษณะของผู้นำเชิงนวัตกรรม และแนวทางการพัฒนาผู้นำเชิงนวัตกรรม อันประกอบด้วยบริบทภายนอกและภายในองค์กรที่มีผลต่อผู้นำเชิงนวัตกรรม และองค์ประกอบคุณลักษณะของผู้นำเชิงนวัตกรรม มีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ด้าน คือ 1) ด้านบุคลิกภาพ 2) ด้านสมรรถนะ 3) ด้านบทบาทหน้าที่ 4) ด้านลักษณะทางสังคม

2. การโจมตีที่ปัญหาไม่ใช่โจมตีที่บุคคล การบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร ด้านการโจมตีปัญหาไม่ใช่โจมตีบุคคล ต้องวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน และหาสาเหตุของปัญหาที่แน่ชัด จากกันร่วมกันแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น โดยไม่มุ่งเน้นตัวบุคคล แต่เน้นที่ตัวปัญหาที่แท้จริง หนึ่งต้องปรับความเข้าใจและเรียนรู้ความแตกต่างระหว่างศาสนา การพูดคุยและทำความเข้าใจในปัญหานั้น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พรพิพัฒน์ เพิ่มผล ได้วิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนานิสิตนักศึกษาเพื่อส่งเสริมจริยธรรมวิชาชีพของนักศึกษาคณะครุศาสตร์สถาบันราชภัฏ ผลการวิจัยปรากฏได้ดังนี้ 1. ลักษณะจริยธรรมวิชาชีพของนักศึกษาคณะครุศาสตร์สถาบันราชภัฏ พบว่า นักศึกษาทุกชั้นปี ด้านความมีวินัย และความซื่อสัตย์ อยู่ในขั้นตอนสนองส่วนด้านความอดทนความรับผิดชอบ ความเมตตา ความศรัทธาในวิชาชีพครู ความขยันหมั่นเพียร ความประหยัดและความยุติธรรม 2. รูปแบบการพัฒนานิสิตนักศึกษาเพื่อส่งเสริมจริยธรรมวิชาชีพของนักศึกษาคณะครุศาสตร์ ประกอบด้วย 1) หลักการ 2) วัตถุประสงค์ 3) เป้าหมาย 4) หน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ หน่วยงานพัฒนาลักษณะจริยธรรมวิชาชีพครู 5) ผู้รับผิดชอบ คือ คณะกรรมการพัฒนาลักษณะจริยธรรมวิชาชีพครู 6) การดำเนินการพัฒนา การยอมรับความแตกต่างระหว่างกันและกัน โดยยึดหลักความถูกต้องเป็นที่ตั้ง ต้องนำหลักสันติธรรมในการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้ง อาศัยหลักการทางศาสนา หลักเมตตา การจัดกิจกรรมร่วมกันตามหลักศาสนาจึงจะลดปัญหาการโจมตีซึ่งกันและกัน

3. การสร้างความเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน การบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร ด้านการสร้างเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน ผู้นำชุมชนต้องเป็นแบบอย่างที่ดี ต้องแสดงความเป็นผู้นำอย่างไม่ลำเอียง หรือมีอคติ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ธัญญารัตน์ พงษ์พิตรทาน ได้วิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบและวิธีการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม ผลการวิจัยพบว่า 1) วิธีการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมในหน่วยงานต่าง ๆ ที่ได้ผลมากที่สุดคือ วิธีการฝึกอบรมที่มีการจัดเนื้อหาวิชาเป็นหัวข้อเสริมในหลักสูตร และข้อคุณธรรมที่สำคัญและมุ่งพัฒนามากที่สุดคือ ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ ความสำนึกในหน้าที่ ความสามัคคี ความเสียสละ และความสุจริตในหน้าที่ 2) วิธีการพัฒนาในรูปแบบการจัดบรรยาย และ 3) วิธีการทำกิจกรรมร่วม นอกจากนั้นปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมได้พบว่า ระยะเวลาการพัฒนา งบประมาณ นโยบายการบริหารของหน่วยงาน และปัจจัยที่มีส่วนช่วยในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมที่ได้ผลดีและมีความเหมาะสมมากที่สุดในปัจจุบันคือ วิทยุ โทรทัศน์ เอกสารสิ่งพิมพ์ วิดีทัศน์ ตามลำดับ นอกจากนั้นการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมที่ผ่านมาได้ปรากฏผลสำเร็จคือ ข้าราชการเกิดความสามัคคีกันให้ความร่วมมือช่วยเหลือกันทั้งภายในและภายนอกหน่วยงานมากที่สุด รองลงมาได้แก่ข้าราชการมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่มากขึ้นทั้งในการทำงานและต่อครอบครัว สังคม นอกจากนั้นเป็นความสำเร็จในเรื่องอื่น ๆ สำหรับในเรื่องของจุดอ่อนหรือปัญหาที่ทำให้การพัฒนาไม่ได้ผลพบว่าการพัฒนาทำได้กับบุคคลเพียงบางส่วนเท่านั้นซึ่งเป็นส่วนน้อยโดยส่วนใหญ่ไม่ได้รับการฝึกอบรมพัฒนาเนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องงบประมาณ เจ้าหน้าที่ และสถานที่ไม่พร้อม

การวิเคราะห์เสนอตัวแบบหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

ตัวแบบหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนา ในกรุงเทพมหานครนั้น หลักสันติวิธีคือตัวแบบกลางในการผสมผสานประชาชนชุมชนที่มีวัฒนธรรม ประเพณี ที่แตกต่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ได้วิจัยเรื่อง การบูรณาการองค์ความรู้ด้านสันติภาพเพื่อพัฒนากระบวนการสร้างสันติภาพในสังคมไทย พบว่า การวิจัยนี้เป็นการนำเสนอ รูปแบบองค์ความรู้ด้านสันติภาพเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนากระบวนการสร้างสันติภาพในสังคมไทยคือ การสร้างวงล้อแห่งสันติภาพ ล้อมวงล้อด้วย บวร มุ่งพัฒนาตามหลัก 4 D ซึ่งจะเป็แผนแม่แบบการสร้างสันติภาพในสังคมไทยให้มีความยั่งยืนด้านกระแสแห่งความขัดแย้งที่ชุกช่อนอยู่ในจิตใจและพร้อมที่จะเป็นไวรัสในการแพร่กระจายสู่สังคม

การยอมรับความแตกต่างทางด้านศาสนาก็เป็นหัวใจสำคัญในการสร้างสันติ อนึ่งการเคารพให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีความเสมอภาค ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสุโรยา วานี ได้วิจัยเรื่อง การอยู่ร่วมกันของชุมชนในสังคมพหุวัฒนธรรม กรณีศึกษา ตำบลทรายขาว อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี ผลการศึกษาพบว่า ทูตทางทรัพยากรธรรมชาติ ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ระบบการปกครองที่มีความยุติธรรม ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และการสื่อสารภาษาเดียวกัน เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขของชาวไทยพุทธและชาวมลายูมุสลิม

ความเท่าเทียมในการอยู่ร่วมของประชาชนในชุมชนและการสร้างความสามัคคีผ่านกิจกรรมที่ทุก ๆ ศาสนาสามารถกระทำร่วมกันได้โดยไม่ขัดต่อหลักการทางศาสนาก็จะทำให้ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ศาสนามีความรักความเชื่อมั่นซึ่งกันและกันผ่านกิจกรรมศาสนิกสัมพันธ์ที่มีผู้นำด้านศาสนาหรือผู้ทางชุมชนที่เข้มแข็ง เมื่อมีกลไกและกระบวนการในการสร้างสันติวิธีที่ถูกต้องและทุก ๆ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ คุณหญิงสุภารัตน์ เกยุราพันธุ์ ได้วิจัยเรื่อง พุทธวิธีเชิงบูรณาการแก้ปัญหาความขัดแย้งในการเมืองไทยปัจจุบัน ผลการศึกษาวิจัยพบว่า การแก้ปัญหาความขัดแย้งสามารถอาศัยทุนที่ยิ่งใหญ่ของสังคมไทย 2 ประการคือ พระพุทธศาสนา และพระราชปรีชาญาณแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ในการใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพุทธปรัชญาเป็นเครื่องเชื่อมโยงคุณค่าของประชาธิปไตยให้สอดคล้องกับรากฐานทางศีลธรรมและ ความเป็นไทย ควบคู่กับพระราชดำรัสเรื่อง การใช้ ประชาธิปไตยขั้นหมู่บ้านเป็นรากฐานรองรับประชาธิปไตยขั้นประเทศ เพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งในการเมืองไทยอย่างเป็นระบบ

คนในชุมชนยอมรับได้โดยไม่ขัดต่อหลักการปฏิบัติตนทางศาสนา สังคม ชุมชนนั้น ๆ ย่อมเป็นประชาคมแห่งสันติสุข ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ บารมี หงส์วิชัยกุล ได้วิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์สันติวัฒนธรรมเชิงพุทธของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ (รัฐฉาน) ในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข พบว่า แนวคิดทฤษฎีสันติวัฒนธรรมได้ถูกนำมาใช้ในการอยู่ร่วมกันในสังคม ตามนโยบายสำคัญ กล่าวคือ “วัฒนธรรมนำชาติ” โดยนำการศึกษามาเป็นแนวทางในการพัฒนา และมีการบูรณาการหลักการและเครื่องมือจัดการความขัดแย้ง ความว่า “พุทธสันติวิธี” คือ แนวทาง “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือ ทางสายกลาง ที่เป็นกลางบนฐานความรับผิดชอบและการตัดสินใจร่วมกันร่วมกัน

ในธรรมบท วรรคที่ 202 พระพุทธองค์ตรัสว่า “สุขใดอื่นเหนือความสงบ สันติไม่มี หมายถึงภาวะของจิต ที่ปลอดจากอารมณ์ และความคิดที่ก่อกวน เป้าหมายก็คือ การบรรลุถึงสภาวะ “สันติสุข” นั้นเอง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาธนวิชัย ญาณธโร ได้วิจัยเรื่อง การอยู่ร่วมกันของชุมชนพหุ

วัฒนธรรมตามหลักสาราณียธรรม 6 : ชุมชนวัดหงส์รัตนาราม และชุมชนมัสยิดต้นสน กรุงเทพมหานคร ผลการศึกษาพบว่า คนในชุมชนก็มีการเป็นอยู่ตามหลักสาราณียธรรม ที่เป็นธรรมแห่งการอยู่ร่วมกัน

ประการสุดท้ายคือมีหลักแห่งความดีงานหรือมีจุดมุ่งหมายสูงสุดที่เป็นไปในทางเดียวกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศันสนีย์ จันท์อรานุกาฬ อีรพร ศรประสิทธิ์ และคณะ ได้ศึกษาสันติวิธีมุมมองของเยาวชนใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ผลการศึกษาพบว่า เยาวชนมีความเห็นว่า สันติภาพคือการไม่ใช้ความรุนแรงในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ รวมไปถึงมนุษย์กับพืช สัตว์ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ อันเป็นการมองความหมายของสันติภาพในเชิงบวกที่สำคัญ

องค์ความรู้จากการวิจัย

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย สรุปเป็นความสัมพันธ์เชิงแผนภาพ ดังนี้

รูปที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้สังเคราะห์จากการวิจัย

จากแผนภาพดังกล่าวพบว่า “การบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อพัฒนาตัวแบบการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในกรุงเทพมหานคร” ผู้วิจัยสามารถอธิบายในแต่ละด้านได้ดังนี้

H ความมีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ ในการอยู่ร่วมกันในบริเวณชุมชนไม่ว่าจะอยู่เป็นบ้าน ห้างเช่า หรือ วัดต่างก็ต้องติดต่อสัมพันธ์กันเชิงบริบทการค้าขาย การทำกิจกรรมร่วมกัน การร่วมงานอวมงคล งานมงคล งานสาธารณประโยชน์

○ การจัดการในชุมชน เป็นการจักระบบของคนที่อยู่ในชุมชน เป็นการแสดงถึงภาวะของผู้นำชุมชนที่มีน้ำใจต่อชุมชน มีความรู้ความสามารถในการจัดการบริหารให้ชุมชนได้รับประโยชน์มากที่สุด

N การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่มาช่วยการบริหารของเจ้าหน้าที่รัฐ การจัดหาระบบที่ทันสมัยมาใช้ในชุมชน การจัดการข้อมูลที่มีประชากรส่วนมากอยู่ในพื้นที่ทำได้ง่าย สะดวก รวดเร็วตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน เป็นการใช้เทคโนโลยีที่คุ้มค่ามาก

G การพัฒนาความเจริญของร่างกาย/สิ่งแวดล้อมในชุมชน/ทางกฎระเบียบและศีลธรรมของสังคมทางจิตวิญญาณของสมาชิก/สมาชิกมีความเคารพที่เห็นใจกัน การเน้นเรื่องการพัฒนาของระบบร่างกายในชุมชน

S การพัฒนาชุมชนให้มีความมั่นคงยั่งยืนปลอดภัยในชุมชน ปลอดภัยจากอบายมุขและอาชญากรรมในชุมชน เป็นการจัดตั้งกองทุนเพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ในชุมชนให้คนในชุมชนได้มีอาชีพที่ยั่งยืน

A มีความสามารถในการปกครองดูแลชุมชน คนในชุมชนมีความสามารถในการดัดศักยภาพที่มีอยู่ในตัวเองออกมาเพื่อมาปกครอง หรือ ประสานงานในองค์กรอื่น ๆ มาช่วยในเรื่องของการดูแล การศึกษาคหาความรู้ที่ทันสมัย

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) นโยบายส่งเสริมผู้นำชุมชน มุ่งเน้นหลักของความเข้าใจ หลักของการมีกิจกรรมร่วมกันในสังคมโดยกิจกรรมต่าง ๆ จะเชื่อมโยงสายสัมพันธ์ซึ่งผู้นำชุมชนไม่ว่าศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม

2) นโยบายส่งเสริมขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ที่มีมาอย่างช้านานของคนในชุมชน ชื่อสัตย์สุจริต และมีจิตสำนึกที่ดีในการรับผิดชอบต่อหน้าที่

3) นโยบายส่งเสริมชุมชนทางการเมืองผ่านสื่อออนไลน์ ได้อย่างถูกต้องกล้าตัดสินใจทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรม มีความรู้มีความสามารถใช้ประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาของการบริหารงานให้ทันต่อสถานการณ์อยู่เสมอ

4) นโยบายส่งเสริมด้านผู้อยู่ในชุมชนมีความรับผิดชอบต่อชุมชนและคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว และมีจิตสาธารณะ

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1) การปฏิบัติของผู้อยู่ในชุมชน ควรยึดมั่นในสถาบันหลักอันได้แก่ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ผู้นำทางการเมืองควรสร้างความรักความสามัคคีให้เกิดมีแก่ประชาชนในชาติ

2) การปฏิบัติของผู้อยู่ในชุมชน ต้องรับข้อมูลข่าวสารอันเป็นความจริง มีความซื่อสัตย์สุจริต

3) การปฏิบัติของผู้นำชุมชนในทางการเมือง มีความกล้าตัดสินใจทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรม

4) การปฏิบัติของผู้นำในชุมชน ควรมีสติสัมปชัญญะ มีการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว มีจิตสาธารณะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

- 1) ควรวิจัยเรื่อง การบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อพัฒนาตัวแบบการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนาในระดับประเทศ
- 2) ควรวิจัยเรื่อง รูปแบบการบูรณาการหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อพัฒนาตัวแบบการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนา
- 3) ควรวิจัยเรื่อง การนำหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อพัฒนาตัวแบบการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างในด้านศาสนา
- 4) ควรวิจัยเรื่อง การพัฒนาคุณธรรมตามหลักสันติวิธีทางการเมืองเพื่อพัฒนาตัวแบบการอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านศาสนา

เอกสารอ้างอิง

- ดุจฤดี คงสุวรรณ. (2543). “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมเมืองและสังคมชนบท: การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทางสังคมในเมือง”. สืบค้นเมื่อ 9 ธันวาคม 2562. จาก http://www.baanjomyut.com/library_2/development_of_society/18.html.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุต.โต). (2555). *ความสำคัญของพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2561). “การบูรณาการองค์ความรู้ด้านสันติภาพเพื่อกระบวนการสร้างสันติภาพในสังคมไทย”. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*. 6(3): 1256.
- มนต์ ทองซัซ. (2553). *ศาสนาสำคัญของโลกปัจจุบัน*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- สำนักงานเขตบางรัก. (2558). *คู่มือสำหรับประชาชน ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม*. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเขตบางรัก.
- อุตร หลีกทอง. (2558). “แนวทางการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนพหุวัฒนธรรม”. *วารสารสารสนเทศ*. 14(2): 40.
- Creswell, J. W., Plano Clark, V. L., Gutmann, M. L., & Hanson, W. E. (2003). *Advanced Mixed Methods Research Designs*. Thousand Oaks, CA: Sage.